

شعر حافظ شیرازی در اروپا و اوکراین: ترجمه‌ها، تحقیقات و برداشتها

تیتانا مالنکا

ریسر دانشکده‌ی خاورشناسی، انستیتوزبان‌شناسی، دانشگاه ملی شفچنکو - اوکراین

در اواخر قرن هجدهم میلادی بود که شعر حافظ در اروپای غربی و شرقی شهرت یافت. آشنایی اروپاییان با این شاعر بزرگ خاورزمین، از ترجمه‌های لاتینی شرق‌شناسی به نام «رویتسکی» آغاز شد. پس از مدت کوتاهی در لهستان و انگلیس نیز اشعار حافظ را ترجمه کردند و ترجمه‌های انگلیسی «ریچاردسون» و «جونس» از شعر حافظ، بررمانتیک‌های انگلیسی، از جمله «بایرون» و «شلی» چنان تأثیر گذاشته بود که سبب تغییر نگرش و جهان‌بینی آنان، از ماتریالیسم راسیونالیستی به پانتیسم متافیزیکی شده بود.

آلمان، دیگر کشور اروپایی بود که در اوایل قرن نوزدهم به وطن دوم حافظ مبدل شد. در این کشور بود که برای نخستین بار در اروپا، دیوان کامل اشعار حافظ منتشر شد؛ ترجمه‌ی منشور، به قلم «هامر پورهشتال» و ترجمه‌ی منظوم، کار «روزنتسویه شوانتانو»؛ هم‌چنین در آلمان، از

طریق «دیوان غربی و شرقی» «گوته» بود که حافظ، شکوهمندانه به عرصه‌ی ادبیات جهانی گام گذاشت.

پس از چاپ دیوان غربی و شرقی، بسیاری از شعرا سعی کردند شکل، قالب و موتیف‌های شعر حافظ را تقلیدکنند. در حوزه‌ی شعر آلمانی، این امر در آثار «پلاتن»، «هینه»، «ریوکرت»، «دانومر»، «هوفمانشتال»، و «بودن شتدم» دیده می‌شود. ترجمه‌های هامر پورهشتال و کتابش، یعنی «تاریخ ادبیات فارسی» و نیز توضیحاتی که گوته در حاشیه‌ی دیوان غربی و شرقی خود داده بود، به شاعران آلمانی، کمک بسیاری کرده بود تا ویژگی‌های شعر فارسی و غزل‌های حافظ را بهتر درک کنند.

در فرانسه‌ی قرون هجده و نوزده، «اربن» و «نیکولیا» شعر حافظ را ترجمه می‌کردند و «اربلو سیلوستر دوساسی» و «دیوپرون» - شرق شناسان فرانسوی - درباره‌ی حافظ، مطلب می‌نوشتند؛ البته باید متذکر شویم که برداشت شاعران آلمانی از شعر حافظ، با برداشت شاعران فرانسوی از آن، متفاوت بود. از نظر شاعران آلمانی، حافظ، غزل‌سرایی بزرگ بود؛ اما نزد فرانسویان، او تنها «آنا کرئونت» دوم بود؛ ستایشگر شراب و لذت‌های زمینی. به‌طور کلی، از دوره‌ی رمانتیسم تا مدرنیسم، تأثیر حافظ و ایران در ادبیات اروپا، مثلاً انگلستان، فرانسه، لهستان و مجارستان دیده می‌شود.

در روسیه، «فت» برای نخستین بار، با استفاده از ترجمه‌های آلمانی، شعر حافظ را ترجمه کرد. او در مقدمه‌ی چاپ اول این کتاب نوشت: «چون زبان فارسی را بلد نیستم، از ترجمه‌ی آلمانی استفاده کرده‌ام که اسم مترجم آلمانی را در خود آلمان مشهور ساخته است و این، دلیل کافی بر درست بودن ترجمه است. یک مترجم آلمانی - همان‌طور که سزاوار مترجم است - ترجیح خواهد داد که زبان مادری خود را فارسی مانند بسازد تا این که به خودش اجازه بدهد از اصل شعر دور بشود». کتاب فت که تحت عنوان «از حافظ» و با پیش‌گفتار مقتبس از دیوان غربی و شرقی گوته منتشر شده بود، در روسیه شهرت بسیار کسب کرد؛ هرچند ترجمه‌ی فت، در واقع، ترجمه‌ی آزادی از روی ترجمه‌ی دانومر بود و از اصل فارسی بسیار دور افتاده بود؛ با این حال، او واقعاً موفق شده بود طراوت و زیبایی تصاویر غزل‌های حافظ را برساند و به همین سبب، در روسیه لقب «ابن فت» گرفت. ترجمه‌های فت نیز بر شاعران روسی چنان تأثیر کرده بود که بسیاری از آن‌ها شروع کردند به تقلید و پی‌روی از شعر حافظ که از میان آنان، می‌توان «پراخوف»، «مایکوف» و «سولویوف» را نام برد.

پس از این سخن کوتاه درباره‌ی سرگذشت شعر حافظ در اروپا، اینک باید دید حافظ، بر ادبیات اوکراین چه تأثیری گذاشته است و باید گفت شمیم غزل‌های حافظ در تمام دوره‌ی رمانتیسم به بعد، در دوران مدرن و پسامدرن، در ادبیات اوکراین پیچیده است.

در اوکراین، نخستین بار، شعر حافظ در سال ۱۸۳۱ در مجله‌ی «اوکرایینسکی آلماناخ» به زبان روسی چاپ شد. مترجم آن، «بورگف» یکی از شرق‌شناسان «خارکیف» بود و ریاست کرسی شرق‌شناسی خارکیف نیز در آن دوران، برعهده‌ی یکی از فارغ‌التحصیلان دانشگاه «لابیزیک» به نام «دورن» بود.

در اواخر قرن نوزدهم، نخستین ترجمه‌های شعر حافظ به زبان اوکراینی صورت گرفت. «آهاتانهل کرمسکی»، این ترجمه‌ها را انجام داده بود که به سال ۱۸۹۵ در یکی از مجلات «لویو» به نام «ژیتیه‌ای سلوو» (زندگانی و کلام) منتشر شد. همین مترجم - که اولین ایران‌شناس اوکراینی است - در سال ۱۹۲۲، ۴۸ غزل حافظ را به هم راه اشعار خود در کتابی به نام «برگ‌های نخل» چاپ کرد و دو سال پس از آن نیز ترجمه‌های اوکراینی و روسی کرمسکی در تک‌نگاری وی، «حافظ و اشعارش در پرشیا و اروپای جدید» و به گونه‌ای دقیق‌تر، در ضمیمه‌ای به نام «تذکره‌ی دیوان حافظ» به چاپ رسید. این تک‌نگاری کرمسکی، اولین متن این‌چنینی بود که در اروپا راجع به حافظ نوشته می‌شد و شامل همه‌ی دست‌آوردهای حافظ‌شناسی، خواه در شرق و خواه در غرب می‌شد. کرمسکی در این کتاب، منابع مربوط به شرح حال حافظ را توصیف کرده بود و فهرست چاپ‌های دیوان حافظ، ترجمه‌ها و کتاب‌های نوشته شده درباره‌ی حافظ را از شرق‌شناسان ایرانی، هندی، ترکی، مصری، اروپایی و روسی، ارائه داده بود. آن گونه که خود کرمسکی گفته است، اصل کار او در زمینه‌ی ترجمه‌ی اشعار حافظ، «انتقال هر تصویر زیبا و هر مطلب مربوط به کل بشریت» بوده است. با این که کرمسکی، خود، عرفان‌شناس بوده، هنگام ترجمه‌ی شعر حافظ، ابیات دارای کلمات و اصطلاحات عرفانی (مانند «کرامت»، «مقامات» و...) را حذف می‌کرد؛ زیرا موضوعات و استعارات صوفیانه برای خواننده‌ی اوکراینی آن زمان، مفهوم نبود. ترجمه‌های کرمسکی به ادبیات فولکلور اوکراینی نزدیک است و البته در آن زمان در ترجمه‌ی شعر در اوکراین، رعایت ویژگی‌های ادب فولکلور، اولویت داشت و مثلاً شاعر بزرگ اوکراین، «لسیا اوکرایینکا» حتی شعر مصر قدیم را نیز این گونه ترجمه کرده است. علاوه بر این، کرمسکی، در ترجمه‌ی غزلیات، به جای بیت، بندهای چهارگانه (کاترن) را استفاده کرده و شکل غزل را رعایت نمی‌کرده؛ البته گاهی نیز کوشیده چنین کند و ساختار بیتی - غزلی شعر را حفظ کند.

با وجود برخی کم‌بودها، ترجمه‌های کرمسکی، شاعرانه، فصیح و آهنگین هستند و می‌شود آن‌ها را با ترجمه‌های فت به زبان روسی مقایسه کرد. ترجمه‌ی کرمسکی نیز برداشتی از شعر حافظ است، با این تفاوت که وی برخلاف فت، از زبان اصلی ترجمه می‌کرد. اشعار خود کرمسکی نیز نشان‌دهنده‌ی تأثیر حافظ است. «استاتکوویچ»، اوکراین‌شناس شیکاگویی، کتاب کرمسکی - برگ‌های نخل - را «دیوان غربی و شرقی اوکراین» می‌نامد.

تأثیر اشعار حافظ در آثار شاعر دیگر اوکراین، «ایوان فرانکو» نیز پیداست؛ چه در تصاویر خیال و چه در فلسفه‌ی شعری. مجموعه شعر وی با نام «برگ پزمرده» که در سال ۱۸۹۸ چاپ شد، شباهت‌های زیادی به شعر کلاسیک فارسی دارد؛ از پرستش معشوق گرفته تا یأس و نومیدی از مجال دیدار، شکایت از سنگ‌دلی معشوق، چشم‌به‌راهی، فراق، دیدار و عشق. بعضی تصاویر خیال شعر فرانکو، احتمالاً مستقیماً از شعر حافظ، وارد شعر او شده. وی از طریق ترجمه‌های کرمسکی و دیوان غربی و شرقی گونه‌ها با شعر حافظ آشنا شده بود.

حافظ‌شناسی در اوکراین، با ترجمه‌های «مسک» وارد مرحله‌ی جدیدی شد. مسک با نهایت دقت، موضوعات، تصاویر خیال، استعارات، شکل غزل، وزن و قافیه و گاه حتی ردیف را از زبان فارسی به اوکراینی منتقل کرد. در سال ۱۹۷۱، در سری کتاب‌های «درهای شعر جهان»، حدود صد غزل و رباعی به ترجمه‌ی مسک منتشر شد و به هم‌راه این ترجمه‌ها، تفسیر و توضیح کلمات و استعارات عرفان و تصوف نیز آمده است. این کتاب، تا کنون، کامل‌ترین و بهترین ترجمه‌ی اوکراینی شعر حافظ شناخته شده.

اینک اما وقت آن است که در اندیشه‌ی انتشار «تذکره‌ی شعر فارسی در ترجمه‌ی اوکراینی: از شعر کلاسیک تا شعری معاصر» باشیم و بی‌شک، جایگاه حافظ در این میان، هم‌چنان اصیل و والاست.